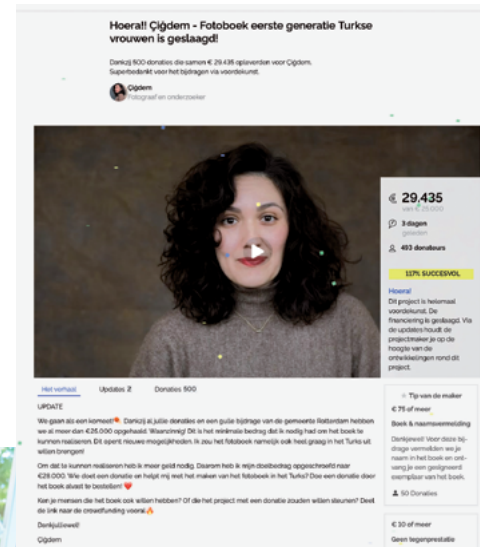

Artikel

Private financiering voor cultuur

Ontwikkelingen in geefgedrag

Crowdfunding-campagne van Çiğdem Yüksel op voordekunst.nl. Schermopname, februari 2024

Kunstenaar Roxete Capriles tijdens de All you can Art Summer-school in Kunsthall Rotterdam, juli-augustus 2022. Gerealiseerd met steun van VriendenLoterij-Fonds. Fotografie: Marco De Swart

René Bekkers

In dit openingsartikel brengt de auteur aan de hand van cijfers en literatuurstudie de omvang én het veranderende landschap van de private versus collectieve financiering voor cultuur in kaart. Over de 'mythe van de communicerende vaten', toenemend ondernemerschap bij culturele instellingen en ongewenste maatschappelijke effecten.

Culturele instellingen putten uit grofweg vijf bronnen van financiering: vergoedingen van het publiek zoals ticketverkoop en lidmaatschapsgelden, subsidies van overheden zoals het Rijk en gemeenten, bijdragen van fondsen en loterijen zoals het Cultuurfonds en de VriendenLoterij, en overige (soms commerciële) activiteiten, zoals verhuur. In deze bijdrage gaat de aandacht uit naar de private financiering voor cultuur. Hoe groot is die en hoe verhoudt die zich tot de collectieve financiering uit belastinggeld? Welke trends zien we in de private financiering voor cultuur, en welke kritiek klinkt er?

Omvang van private financiering voor cultuur

Eind vorig jaar bleek uit jaarverslagen van particuliere fondsen dat de omvang van hun financiering voor cultuur 283 miljoen euro bedroeg over het jaar 2022.¹ De vijf grootste financiers zijn de VriendenLoterij (71 miljoen euro), het Cultuurfonds (40 miljoen euro), Hendrick de Keyser Monumenten (25 miljoen euro), het Rijksmuseum Fonds (19 miljoen euro) en VSBfonds (12 miljoen euro).

In verhouding tot het bedrag van 1.648 miljoen euro dat de nationale overheid in 2022 aan cultuur besteedde² lijkt het bedrag dat uit private fondsen komt misschien klein. Maar vergeleken met andere sectoren waar private financiering van fondsen naartoe gaat, krijgt cultuur een relatief groot bedrag, zo blijkt uit het onderzoek *Geven in Nederland*³. Tabel 1

Patrick van Mil, directeur van Stedelijk Museum Alkmaar, ontvangt een schenking van de VriendenLoterij uit handen van Malou Heijmans, in aanwezigheid van Anja Schouten, burgemeester van Alkmaar, januari 2024. Fotografie: Wendy van Bree

geeft weer op welke terreinen fondsen in 2020 – het meest recente jaar waarover we gegevens hebben – bestedingen deden uit hun beleggingen en andere vermogensgroei. Culturele initiatieven ontvingen 17 procent van de bijdragen van fondsen, vergelijkbaar met internationale hulp (16 procent) en onderwijs en onderzoek (15 procent), maar meer dan gezondheid (9 procent), en milieu, natuur en dieren (5 procent). Alleen maatschappelijke en sociale doelen ontvangen een groter deel (31 procent).

De bijdrage van fondsen is maar een klein deel van de totale private financiering, die ook afkomstig is van huishoudens, bedrijven, loterijen en uit nalatenschappen. De verdeling van de bijdragen van deze partijen over maatschappelijke sectoren ziet er heel anders uit. Zo gaan de bijdragen van huishoudens bijvoorbeeld vooral naar kerk en levensbeschouwing en gezondheid, en steunen bedrijven met name gezondheid en sport en recreatie.

Verhouding tussen private en collectieve financiering

Tabel 2 laat zien hoe het totaal aan private financiering aan initiatieven op maatschappelijk gebied zich verhoudt tot de collectieve financiering hiervan door de nationale overheid. Initiatieven op het gebied van cultuur ontvingen uit private middelen 401 miljoen euro. Dat is ongeveer 40 procent van het bedrag dat de overheid aan uitgaven begrootte. De verhouding tussen private en collectieve financiering op het terrein van cultuur is vergelijkbaar met die op het terrein van milieu, natuur en dieren (ook 40 procent) en sport en recreatie (36 procent). Op andere gebieden die veel Nederlanders zien als kerntaken van de overheid, zoals gezondheid, maatschappelijke en sociale doelen, en onderwijs en onderzoek, is de verhouding tussen private en collectieve financiering veel schever. →

	Huishoudens	Bedrijven	Loterijen	Nalatenschappen	Fondsen
Gezondheid	21	18	7	33	9
Kerk en levensbeschouwing	28	8	-	3	2
Maatschappelijke en sociale doelen	12	9	20	12	31
Internationale samenwerking	14	8	22	28	16
Milieu, natuur, dieren	11	7	19	18	5
Sport en recreatie	3	18	12	-	1
Cultuur	4	7	16	7	17
Onderwijs en onderzoek	1	9	-	-	15
Overig	7	16	3	-	4

Tabel 1. Bijdragen aan maatschappelijke terreinen in 2020 uit vijf bronnen (in procenten)⁴

	Private financiering	Omvang begroting miljoenennota	Verhouding
Gezondheid	1042	^a 27.761	4%
Kerk en levensbeschouwing	775	-	-
Maatschappelijke en sociale doelen	717	^b 52.111	1%
Internationale samenwerking	763	3.266	23%
Milieu, natuur, dieren	581	^c 1.413	40%
Sport en recreatie	516	^d 1.437	36%
Cultuur	401	1.009	40%
Onderwijs en onderzoek	268	^e 46.057	1%

a Dit is het totaalbedrag aan uitgaven door VWS (28.479 miljoen euro) exclusief 383 miljoen euro voor sport en bewegen, 217 miljoen euro voor oorlogsgetroffenen en 118 miljoen euro voor jeugd.

b Dit is het totaalbedrag aan uitgaven door SZW (50.637 miljoen euro) plus 1.124 miljoen euro voor Groningen van EZK, 217 miljoen euro voor oorlogsgetroffenen van VWS en 118 miljoen euro voor jeugd van VWS en 15 miljoen euro voor emancipatie van OCW.

c Dit is 137 miljoen euro voor bodem en ondergrond van I&W, 87 miljoen euro voor omgevingsveiligheid en milieurisico's van I&W, 58 miljoen euro voor duurzaamheid van I&W, 28 miljoen euro voor lucht en geluid van I&W, 43 miljoen euro voor waterbeleid van I&W, 41 miljoen euro voor uitvoering milieubeleid van I&W, 523 miljoen euro voor land- en tuinbouw van LNV, 461 miljoen euro voor Natuur, visserij en gebiedsgericht werken van LNV, en 35 miljoen euro voor diergezondheid.

d Dit is 383 miljoen euro voor sport en bewegen van VWS en 1.054 miljoen euro voor media van OCW.

e Dit is het totaalbedrag aan uitgaven door OCW (48.135 miljoen euro) exclusief 1.009 miljoen euro voor cultuur, 1.054 miljoen euro voor media, en 15 miljoen euro voor emancipatie.

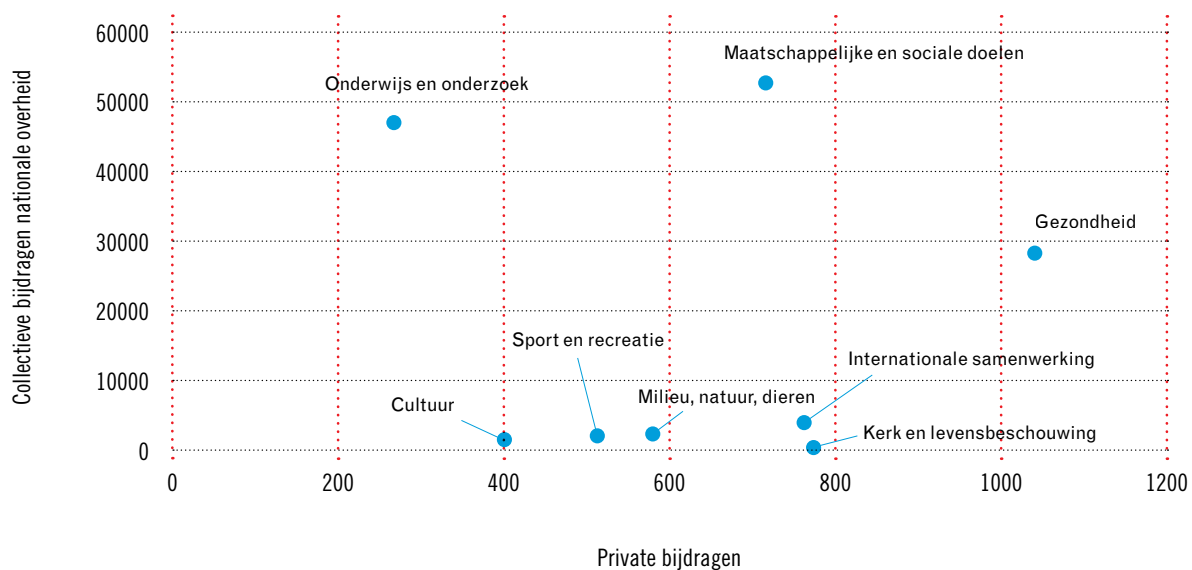
Tabel 2. Private bijdragen en overheidsfinanciering op maatschappelijke terreinen (in miljoenen euro's)⁵

Figuur 1, hieronder afgebeeld, geeft deze cijfers visueel weer en maakt duidelijk dat er geen enkel verband is tussen de hoogte van private en collectieve financiering ($r = -.03$). Het is dus niet zo dat sectoren die meer overheidsfinanciering ontvangen minder private bijdragen aantrekken. In een systematisch literatuuronderzoek van studies naar het verband tussen private en collectieve bijdragen hebben we het verband onderzocht tussen veranderingen in de collectieve financiering van organisaties en veranderingen in private financiering.⁶ De verdrijvingshypothese, in de vakliteratuur ook wel 'crowding out' genoemd, veronderstelt dat overheidssubsidie en andere inkomsten communicerende vaten zijn. Het empirische bewijs voor deze hypothese komt vrijwel uitsluitend uit experimenten die meestal zijn uitgevoerd onder kleine groepen en in kunstmatige situaties, waarin studenten punten of gekregen geld kunnen verdelen over zichzelf en een collectief goed. In de praktijk leidt een afname van overheidssubsidies vrijwel nooit tot een toename van private giften. Integendeel: gemiddeld komt er voor elke euro minder overheidssteun juist 6 cent minder aan giften binnen.⁶

Veranderingen in het geefgedrag

In de cultuursector hebben we de mythe van de communicerende vaten sinds 2012 ook aan het werk gezien. Toen Halbe Zijlstra, tussen 2010 en 2012 staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het kabinet-Rutte I, voor 200 miljoen euro aan bezuinigingen aankondigde op de overheidsuitgaven aan cultuur, kregen particulieren en bedrijven meer belastingvoordeel voor giften aan cultuur. Ook moesten culturele instellingen ondernemender worden om meer eigen inkomsten te realiseren: minder subsidie, meer andere inkomsten. Als de overheidssubsidie terugloopt of helemaal wegvalt, zullen culturele instellingen hun best gaan doen om meer inkomsten uit andere bronnen te realiseren, was het idee.

Ruim voordat het kabinet-Rutte I de bezuinigingen op cultuur aankondigde, vroegen we respondenten in het *Geven in Nederland*-onderzoek van 2009 of ze bereid zouden zijn bezuinigingen op verschillende terreinen op te vangen door meer te gaan geven. 93 procent was daartoe niet bereid.⁷

Figuur 1. Private en collectieve bijdragen aan maatschappelijke terreinen (in miljoenen euro's)

	2011	2013	2015	2018	2020
Huishoudens	26	59	36	78	75
Bedrijven	124	80	219	174	145
Loterijen	68	63	59	80	89
Nalatenschappen	6	3	8	33	26
Fondsen	69	79	64	46	66
Overheid ^a	3284	3103	3120	3914	3973

a Dit is het totaalbedrag aan overheidsuitgaven aan cultuur, inclusief centrale overheid, rijksoverheid, en lokale overheid¹⁰

Tabel 3. Bronnen van bijdragen aan cultuur, 2011-2020
(in miljoenen euro's)

Als particulieren meer geven, met de bijbehorende verlaging van inkomstenbelasting via de giften-aftrek, kan dat ook een daling van de belasting-opbrengst betekenen. Daarom hield het kabinet voorafgaand aan de bezuinigingen rekening met een daling van 25 miljoen euro. Aanvankelijk bleef die daling uit. In de praktijk bleef het aantal particulieren dat gebruikmaakte van de giften-aftrek voor culturele instellingen van 2012 tot 2013 gelijk. Het nam af in 2014, bleek uit de evaluatie van de regeling.⁸ Het totaalbedrag aan culturele giften vertoonde eenzelfde trend. Uit de data van *Geven in Nederland* blijkt dat particulieren en bedrijven in latere jaren wél structureel meer zijn gaan geven aan cultuur. Deze toename is met name te zien bij bedrijven vanaf 2015, en in mindere mate vanaf 2018 bij particulieren, zo laat tabel 3 zien. De cultuursector ontvangt vanaf 2018 weer meer inkomsten van goedbedoelensloterijen (de VriendenLoterij) en uit nalatenschappen (met name aan het Cultuurfonds) dan voorheen.

Opvallend is dat de giften van vermogende Nederlanders aan cultuur vanaf 2012 juist zijn afgenomen, ook als aandeel van hun totale geefgedrag.⁹ De toename in de giften komt geheel van niet-vermogende Nederlanders, die een relatief groter gedeelte van hun giften aan cultuur zijn gaan besteden. Dat doen ze nauwelijks met fiscale steun uit de giftenaftrek.

De giften van vermogende Nederlanders aan cultuur zijn vanaf 2012 afgenomen

In de jaren na 2015 besteedden particulieren en bedrijven een groter deel van hun totale bijdragen aan cultuur dan in de jaren daarvoor, zien we in figuur 2. In de totale overheids-uitgaven is het aandeel giften aan cultuur – ondanks de grote aandacht die de bezuinigingen van Zijlstra destijds trokken – echter geen verandering zichtbaar. Dit betekent dat we de stijging van de giften aan cultuur niet kunnen zien als ondersteuning van de verdrijvings-hypothese.

Ondernemerschap van culturele instellingen

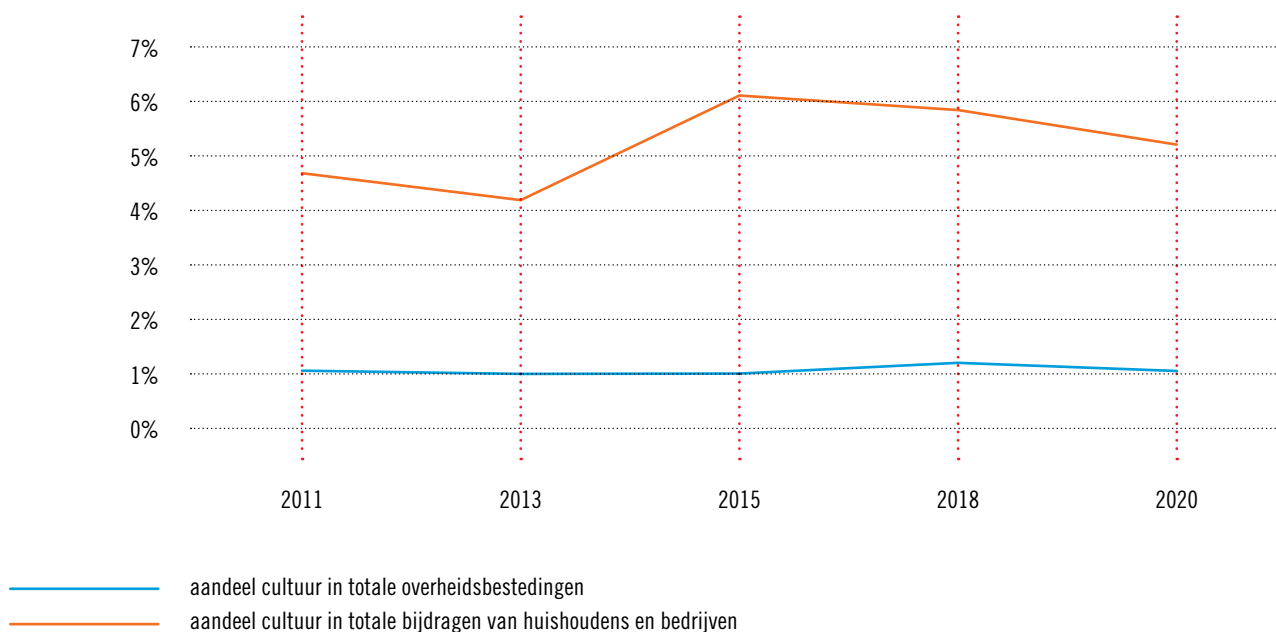
Vergeleken met tien jaar geleden, toen we beschreven welke kansen culturele instellingen hadden op een toename van inkomsten uit particuliere giften¹¹, is er veel veranderd. Giften aan culturele projecten via crowdfunding-platform voordekunst verzesvoudigden van 1,9 euro miljoen in 2012 naar 12 miljoen euro in 2022. Bovendien kreeg het cultuurmecenaat in Nederland een eigen leerstoel en kennispunt met de benoeming van Helleke van den Braber aan de Universiteit Utrecht.

Tegelijkertijd zochten culturele instellingen direct na de bezuinigingen naar manieren om minder geld uit te geven. Veel musea, bibliotheken en andere instellingen vervingen vaste betaalde krachten door tijdelijk personeel en vrijwilligers. De coronajaren maakten het voor het toegenomen aantal zzp'ers in de cultuur extra lastig. Omdat zij niet als werknemer in dienst waren van culturele instellingen, genoten zij niet direct de bescherming die de overheid gesubsidieerde instellingen en hun medewerkers bood. Onderlinge hulp door familie en broodfondsen was toen hoognodig.

Zijn culturele instellingen de afgelopen tien jaar ook ondernemender geworden? Halen zij nu meer inkomsten uit de markt dan voorheen? Deze vragen stelden we centraal in drie onderzoeken onder culturele instellingen met de status van Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI).^{9, 12, 13}

Onder de culturele instellingen die meewerkten aan het onderzoek zagen we inderdaad in de loop van de tijd een steeds positievere houding ten opzichte van ondernemerschap in de cultuur. De samenstelling van hun inkomsten is echter niet diverser geworden. In 2019 waren culturele instellingen zelfs meer afhankelijk van subsidie dan in de jaren ervoor.⁹

Sommige culturele instellingen, zoals het Rijksmuseum en het Cultuurfonds, zijn heel succesvol geweest in het werven van fondsen uit private bronnen. Zij deden dat al goed in 2012, en hebben dat succes steeds verder kunnen uitbouwen. Onder culturele instellingen zagen we een Mattheüs-effect, de sociologische term voor het fenomeen dat de rijken steeds rijker worden en de armen steeds armer. Voor kleinere instellingen was het moeilijker om te investeren in het werven van inkomsten uit andere bronnen dan voor grotere instellingen, en ze waren er ook minder succesvol in.¹³

Figuur 2. Private en collectieve bijdragen aan cultuur, 2011-2020

Een belangrijke kanttekening bij al deze constatering is dat zij alleen de overgebleven instellingen betreffen. Sinds de bezuinigingen is ook een groot aantal culturele instellingen verdwenen. De Algemene Rekenkamer (2015) schatte dat 17 procent van de instellingen die voorheen overheidssubsidie ontvingen na de bezuinigingen moest sluiten. Het aantal culturele instellingen dat sindsdien verdween, is onbekend.

Toenemende ongelijkheden en andere kritiek

Filantropische middelen voor maatschappelijke doelen in het algemeen krijgen regelmatig kritiek in politieke discussies. Dat geldt in het bijzonder voor private financiering van cultuur¹⁴, met name wanneer het vermogen uit maatschappelijk onwenselijke activiteiten verkregen is, en wanneer de maatschappelijke effecten van private financiering onwenselijk zijn.

Het eerste punt van kritiek geldt voor de financiering van cultuur uit maatschappelijk onwenselijke bronnen. Voorbeelden zijn de donaties aan musea uit het vermogen dat de familie Sackler opbouwde uit verslavende geneesmiddelen en het geld dat voor de pensioenen van havenarbeiders bedoeld was, maar bij Ammodo terecht kwam, een vermogensfonds voor cultuur en wetenschap. Ook de herkomst van giften aan cultuur in de stad Rotterdam door Droom en Daad, uit kapitaal dat rendeert in landen waar minder belasting hoeft te worden betaald dan in Nederland, kwam afgelopen jaar kritisch in het nieuws.

Het tweede punt van kritiek zien we in de culturele sector in toenemende mate als het gaat om maatschappelijke ongelijkheden. In de afgelopen tien jaar hebben particulieren grote bedragen geïnvesteerd in private musea. Museum Voorlinden bijvoorbeeld, dat opende in 2016, ontving in 2022 een gift van 52 miljoen euro van industrieel en kunstverzamelaar Joop van Caldenborgh. Museum MORE startte in 2015 met steun van de onlangs overleden ondernemer Hans Melchers. De opkomst van private musea kunnen we niet aan het ondernemerschap van bestaande culturele instellingen toeschrijven. Het gaat om nieuwe instellingen, opgezet met steun van enkele vermogende Nederlanders.

Bovendien is de toename van het aantal private musea een wereldwijd fenomeen.¹⁵ De toename van het aantal private musea kan wel de ongelijkheid in de cultuur vergroten (zie het artikel van Olav Velthuis in deze *Boekman*, red.). •

Noten

- 1 Ribbens, A (2023) '[Dit zijn de vijftig grootste particuliere schenkers aan cultuur](#)'. Op: [www.nrc.nl](#), 29 november.
- 2 Ministerie van Financiën (2023) [Jaarverslag Rijksoverheid 2022](#). Den Haag: Ministerie van Financiën.
- 3 Koolen-Maas, S. (et al.) (2022) 'Geven door fondsen'. In: [Geven in Nederland 2022: maatschappelijke betrokkenheid in kaart gebracht](#), 146-185.
- 4 Bekkers, R. (et al.) (red.) (2022) [Geven in Nederland 2022: maatschappelijke betrokkenheid in kaart gebracht](#). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- 5 Bekkers, R. (et al.) (red.) (2022) [Geven in Nederland 2022: maatschappelijke betrokkenheid in kaart gebracht](#). Amsterdam: Amsterdam University Press, voor private financiering en eigen berekening op basis van Miljoenennota 2022.
- 6 Wit, A. de en R. Bekkers (2017) '[Government support and charitable donations: a meta-analysis of the crowding-out hypothesis](#)'. In: *Journal of Public Administration & Theory*, jrg. 27, nr. 2, 301-319.
- 7 Bekkers, R. en E. Mariani (2012) '[Gedragseffecten van de Geefwet](#)'. In: *Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie*, jrg. 143, 6917, 133-139.
- 8 Brennenraedts, R. (et al.) (2016) [Evaluatie giftenaftrek](#). Utrecht: Dialogic, p. 42-43.
- 9 Koolen-Maas, S., C. van Teunenbroek en R. Bekkers (2021) [Geven en werven in de culturele sector in Nederland, 2011-2020](#). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- 10 '[Overheidsuitgaven en bestedingen: functies, transacties, overheidssectoren](#)'. Op: [www.opendata.cbs.nl](#), 20 oktober 2023.
- 11 Schuyt, T.N.M. en R. Bekkers (2013) '[Gulle gevers? Private bijdragen aan kunst en cultuur in Nederland](#)'. In: *Boekman*, jrg. 25, nr. 97, 125-131.
- 12 Franssen, S.E. en R. Bekkers (2016) [Culturele instellingen in Nederland: Veranderingen in geefgedrag, giften, fondsenwerving en inkomsten tussen 2011 en 2014](#). Amsterdam: Werkgroep Filantropische Studies.
- 13 Nooij, F. de, R. Bekkers en S. Felix (2017) [Ontwikkelingen in giften, sponsoring en andere inkomsten van culturele instellingen in Nederland](#). Amsterdam: Werkgroep Filantropische Studies, Vrije Universiteit Amsterdam.
- 14 Eckenhaussen, S. (red.) (2023) [De bevrijding van het mecenaat](#). Amsterdam: Instituut voor Netwerkcultuur en Platform Beeldende Kunst.
- 15 Kolbe, K. J. (et al.) (2022) '[The global rise of private art museums a literature review](#)'. In: *Poetics*, jrg. 95, 101712.

René Bekkers

is hoogleraar Filantropie aan de afdeling Sociologie van de Faculteit Sociale Wetenschappen en leidt het Centrum voor Filantropische Studies aan de Vrije Universiteit Amsterdam